

Sonja Wölkowa

Serbsko-němska interferenca – aktualne wobkedźbowanja

1. Zawod

Tuchwilu dźěła so w Serbskim instituće na dwěmaj projektomaj wo bilingualnym přiswojenju řeče w předšulskej starobje. Wobdźělarce Jana Šoćina a Ludmila Budarjowa stej w lětach 2005–2007 přepytowaľow wuwice aktiwnych a pasiwnych řečnych kmanosćow w serbsćinje a němćinje pola dźěći w pěstowarnjach, kotrež dźěłaja po modelowym projekće WITAJ (Budyšin, Malešecy, Pančicy, Rowno a Žyľow), kaš tež w serbskich pěstowarnjach (Chróscicy, Ralbicy a Wotrow).¹ Mjeztym stej wonej w 5 do 6 interwalach nahromadźiľow pola dohromady něhdže 120 dźěći w starobje mjez 3 a 7 lětami jónkrótny materialowy zakład, kotryž so tuchwilu wuhódnoća. Při tym koncentrujetej so wobdźělarce najprjedy na nawuknjenje serbsćiny.

Při wšem pak čaka tež wobšěrny nazběrany němski material na wuhódnoćenje, nimo 1430 naprašnikow k řečnemu zrozumjenju je to tež dohromady 990 interviewow. Tutón material zajimuje nas wosebje w zwisku z řečneje interferencu, předewšem pola dźěći ze serbsćinu jako maćeršćinu. Z tym su zwjazane cyle praktiske prašenja, kotrež mnohich staršich znjeměrnejša: starosć, hač docpěja dźěći hač do zastupa do šule starobje wotpowědowace wobknježenje němćiny, hač njebudže jim Serb na hubu bić abo hač njebudu wobě řeči měšeć, jeli pósćelu je do pěstowarnje ze serbskej wobchadneje řeču.

Ludmila Budarjowa je mi za přepytowanje tuteje problematiki wot njeje nazběrany a spřihotowany material k aktiwным němskorěčnym kmanosćam z poslednjeho přepytowanskeho interwala před zastupom do šule k dispoziciji stajiła – jej sľuša za to dźak. Jedna so wo interviewy k wobrazowej stawizniće „Kóčka a ptačk“ a wopisowanja wobrazu „Swójba“. Wobkedźbowali su so nahrawanja wot sydonnaće 6–7-lětnych dźěći z Chróšćanskeje pěstowarnje, za kotrež su starši jako jeničku swójbnu řeč serbsćinu podali: 12 dźěći nahratych w nalěcu 2007 a 5 dźěći nahratych w nazymje 2007. Rěčny material předleži w formje 34 awdijo-datajow (dohromady 01:09:16 h). Tute su so přepisali do normalizowaneje transkripcije wot Beaty Zyndžic jako techniskeje projekto-weje sobudźěłaćerki. Wote mnje přepytowany řečny korpus wopřijimuje 3915 słownych formow resp. fragmentow.²

Wo serbsko-němskej dwurěčnosći a z tym zwjazanymi zjawami řečneho kontakta a interferency eksistuje hižo poměrnje wobšěrna literatura. W MICHALK/PROTZE (1967, 1974) podawa so přehlad wo tehdyšim stawje sľědženja. W najnowšim času nastachu mjez druhim monografija Markusa Bayera (BAYER 2006), přirunowaca serbsku situaciju z tej w druhich mjeńšinowych řečach z kontaktom němćiny, a přepytowanja wo jednotliwych řečnych zjawach wot Waltera Breuja a Leńki Šoćic (na př. BREU/SCHOLZE 2006, BREU 2008). Tež w monografiji wo serbskej wobchadneje řeči w katolskim teri-

¹ Wo wotběhu projekta přir. BUDARJOWA/ŠOĆINA 2005, BUDARJOWA 2008 a ŠOĆINA 2008.

² Přenjoťnje sym přepytowała material 25 dźěći (01:26:09 h resp. ca. 5600 słownych formow). Za kwantifikaciju pak su so jenož te dźěći wobkedźbowali, kotrychž staršej wobaj serbsce řečitaj a za kotrež je so jako swójbna řeč serbsćina podała. Někotre z citowanych příkladow wšak pochadžeja tež wot dźěći ze serbsćinu a němćinu jako wobchadneje řeču we swójbje. To so we wotpowědnych padach signalizuje.

toriju so tuta tematika jewi (SCHOLZE 2008). W srjedžišću steji při tym zwjetša wliw dominowaceje němčiny na hornjo- abo delnjoserbšćinu jako mjenščinowu rěč. W 1960-tych a 1970tych lětach pak wozjewichu so někotre nadrobniše džěta z nawopačnej perspektiwu. Wosebje matej so tu mjenowac metodologisce nowotarskej zwjazkaj serbsko-němskich a němsko-serbskich „*Studien zur sprachlichen Interferenz*“ (MICHALK/ PROTZE 1967 a 1974). W nimaj so přeni króć dwurěčne němsko-serbske dialektne teksty z Hornjeje Łužicy wozjewichu a hladajo na mjezsobnu interferencu rěčow wuhodnočichu.

Z toho wuchadžejo wopisowaše Frido Michałk w interwalowej studiji, wozjewjenej w lětomaj 1968 a 1977 časosć džesać wubraných zjawow syntaktiskeho wliwa serbšćiny na němčinu w Radworju a Budyšinje (naprašowanja w lětomaj 1966 a 1976). Při tym přepytowachu so wšelake starobne skupiny, najmlódša z nich běchu pěstowarske džěci krótko do zastupa do šule.³ Michałk zwěsći při tym na jednej stronje wurazny rozdžěl mjez měšćanskimi a Radworskimi džěćimi (mjenje serbskeho wliwa pola Budyskich džěću), na druhim boku zwěsći wón při přirunanju časoweju interwalow předewšěm pola šulerjow 1.–7. lětnika jasnu redukciju interferency, štož so w Radworju sylnišo pokazowaše hač w Budyšinje.⁴ Wujasnjenje za to widžeše Michałk (MICHALK 1977, s. 21) w přirosće róle němčiny jako komunikaciskeho srědka we wjesnej towaršnosći w Radworju.

Hladajo na dale roscacu a mjeztym přemóžacu dominancu němčiny tež we wsach katolskeho teritorija je prawdžepodobne, zo zwěsćena tendenca woteběranja zjawow serbsko-němskeje interferency hač do džensnišeho pokročuje – tutu hypotezu chcu w swojim přinošku přeprowowac. Při tym so tuchwilu koncentruju na serbsko-němski směr – wězo dyrbymy sej přeco wědomi być fakta, zo nawopak wliw němčiny na serbšćinu wotpowědnje přiběra.

Za předležacy přinošk sym přepytowała, hač so z přirunanja nowšeho materiala z Chrósćic (Cr 2007) z rezultaty Frida Michałka z Radworja w jeho nastawkomaj z lět 1968 a 1977 (Ra 1966 resp. Ra 1976⁵) rozdžěle w hustosći interferency zwěsćić hodža a z tym wěste kwalitatiwne wuwidce dwurěčnosće. Hačrunjež njepochadža material ze samsneje wsy, je wón tola přirunajomny, dokelž bě rěčna situacija w Radworju w 60-tych lětach podobna kaž džensa w Chrósćicach a dokelž su so we woběmaj přepytowanjomaj wobkedžbowali probandža, kotřiž sej hornjoserbšćinu jako přenju rěč w starškim domje přiswojeja.⁶

Wěsty problem za přirunowanje rezultatow tči w tym, zo je Michałk swój material z pomocu naprašnika konsekwentnje na dohromady 10 zjawow interferency wusměriť, z Chrósćic pak předleža interviewy ze swobodnym powědanjom. Dokelž bazuja Mi-

³ Budyšin 1966 – 11 probandow, 1976 – 2 probandaj; Radwor 1966 – 2 probandaj, 1976 – 4 probandža.

⁴ Pola předšulskeho džěću bě w Radworju 1966 jenož jeničke džěćo w stawje, sady z naprašnika do němčiny přeložić. 1976 so to wšěm štyrjom informantam poradži, za to z poměrnje sylnej interferencu (serbskim wliwom).

⁵ Lětoličbje zběranja materiala za mjenowanej studiji.

⁶ Za dokladniše informacije wo rěčneju situaciji w 1960tych lětach w Radworju přir. MICHALK/ PROTZE (1974, s. 12–17), k aktualnej situaciji w Chrósćicach přir. WALDE (2004).

⁷ Přir. lisćinu přepytowaných zjawow (MICHALK 1977, s. 26): 1. *dorthin* → *dort*, 2. *lesen* → *auslesen*, 3. *wäre gekommen* → *würde kommen*, 4. *Papier zerreißt* → *Papier zerreißt sich*, 5. *anfangen zu singen* → *anfangen singen*, 6. *niemand kommt* → *niemand kommt nicht*, 7. *nirgends einen Pilz gefunden* → *nirgends keinen Pilz gefunden*, 8. *dort friert es* → *dort friert*, 9. *das erste Mal* → *erstes Mal*, 10. ..., *ob ich helfen will* → *ob ich will helfen*.

chałkowe zwěšćenja za předšulske džěci jenož na jara wobmjezowanym materialu (72 dokładow), sym tu tež z hódnotami šulerjow přirunowała.

Z Michałkoweje lisćiny sym jenož za pjeć zjawow w materialu z Chróscíc wotpowědne přikłady namakać móhla.⁸ Tohodla sym přidatnje dalše wubrane syntaktiske a morfologiske zjawy interferency přepytowała a nimo toho wubrane zjawy z wobłuka fonetiki zapřijała a sym je přirunowała předewšěm z materialom z Radworja a Sernjan, wozjewjenym w „Studien zur sprachlichen Interferenz II“.

2. Zjawy interferency, kotrež přepytuje MICHAŁK (1968/1977)

2.1. Wužiwanje pronomenow *dort/wo* z woznamom směra město *dorthin/wohin*⁹

Michałk zwěšća tu za Radworske předšulske džěci w léće 1976 interferencnu hódnotu 80,0 %, pola šulskich džěci přerěznje 48,6 %.¹⁰ We wobkedźbowanym materialu z Cr 2007 njejsym žadyn přikład interferency w tutym prašenju namakała, za to pak jedyn korektny přikład z adverbom *dahin* (*die Katze kletterte wieder dahin, wo der Vogel sitzt*) a štyri přikłady za wužiwanje werbow z prefiksom *hin*, wužiwane ze směrowym woznamom (na př. *der legt die Puppe hin*). Mała ličba dokładow njedowoli definitiwne wuprajnje, tola z namakanych korektnych, wot serbsčiny njewowliwowanych přikładow wuchadźa, zo je interferenca w tutym dypku pola Chróscánskich probandow znajmjejša niša hač bě to 1976 w Radworju. Nawopak dyrbimy skerje ličić z nawopačnym wliwom němčiny na serbsčinu; tak wopisuje SCHOLZE (2008, s. 307 sc.) serbsko-němske hybridne werby z elementom *hin*: *hinjěždzić, hinpójšeja, hinhić*.

2.2. Wužiwanje prefigowanych město njeprefigowanych werbow¹¹

Tu dže wo to, zo w serbsčinje wustupuja husćišo perfektiwne prefigowane werby za zwuraznjenje zakónčeneho čina – w němčinje pak aspekt nimamy. Hódnota za Ra 1976 leži pola předšulskich džěci pola 50,0 %. Za šulerjow 1. do 7. lětnika zwěšći Michałk 42,2 %. W materialu z Cr 2007 sym jenož pola jeničkeho džěsća namakała formulaciju, kotraž tutemu interferencnemu typej wotpowěduje: *die Katze will [...] den auffressen* (serbsce *zežrać*).¹² Porno tomu registrowach 10 přikładow za korektne *die will den*

⁸ To potrjechi pozicije 1., 2., 5., 9. a 10. z lisćiny w MICHAŁK (1977).

⁹ Kontrolne sady pola Michałka: *Stup so tola jónu tam! – Stell dich einmal dort. Tam pojedźemy jónu z busom. – Dort fahren wir mit dem Bus. Hdže sy ty jenož šta? – Wo bist du bloß gegangen?*

¹⁰ Procentowe ličby su so kaž hižo w MICHAŁK (1968, 1977) a MICHAŁK/PROTZE (1974) na jedne město po komje skružili.

¹¹ Kontrolne sady pola Michałka: *Štož sy ty napisal, njejsym móhl wučitać. – Was du aufgeschrieben hast, konnte ich nicht auslesen. Te džěco je hižo wukřćene. – Das Kind ist schon ausgetauft. Hdž je swinjo wukormjene, da móžemy je zarězać. – Ist das Schwein ausgemästet, dann wird es abgeschlachtet.*

¹² Tutón dokład pak pochadźa wot džěsća z němskej a serbskej swójbnej rěču. Při tym wšak njeje formulacija z prefigowanym werbom *auffressen* w němčinje njegramatiska, tola wona so rědšo wužiwa hač z njeprefigowanym *fressen*. W hornjoserbsčinje pak bychmy formulaciju z njeprefigowanym imperfektiwnym *žrać* lědma wočakowali: **Ta chce toh ptačka žrać*. We wotpowědnych serbskich tekstach samsnych džěci jewja so tu bjez wuwzaća perfektiwne werby (*zjěšć, popanć*).

*Vogel fressen/essen.*¹³ Tež tu je mnóstwo datow skromne, tola móžemy zaso signifikantnje nišu hódnotu interferency hač 1976 konstatować.

2.3. Wužiwanje infinitiwnych konstrukcijow bjez zu¹⁴

Za Ra 1976 zwěsća Michałk za předšulske džěci hódnotu interferency ze 66,7 %, pola šulskich džěci podawa wón 18,9 %. W Cr 2007 namaka so jenički přikład za interferencu: *der Opa gibt zu dem Pferd was trinken*, dokelž pak pochadza zaso wot džěsća ze serbskej a němskej swójbnej rěču, so wón na procentualny podžěl njewuskutkuje. W 5 přikładach jewja so porno tomu korektne konstrukcije, přir. na př. *der Opa gibt dem Pferd was zu trinken* (IR = 0,0 %).

2.4. Falowanje definitneho artikla¹⁵

Pola Radworskich předšulskich džěci zwěsći Michałk w léce 1976 falowacy definitny artikl w 87,5 % móžnych pozicijow, pola šulskich džěci je hódnota hižo wjele niša a leži přerěznje pola 27,5 %. W materialu z Cr 2007 sym namakała 516 přikładow za prawidłowne wužiwanje definitneho artikla, mjeztym zo wón jenož w 7 padach, hdžež by měł stać, faluje. W 6 přikładach njehodžeše so zwěsćić, hač jedna so wo konstrukciju z artiklom abo nic. Dže tu wo přikłady typa D. sg. *in Garten, in Gras*, A. sg. *an Baum*. Tute hodža so tež jako alegroformy konstrukcijow kaž *in den Garten* resp. *an den Baum* wujasnić (w přěnim padže z neutralizaciju rozdžěla mjez akuzatiwom a datiwom, kaž w němskej wobchadneje rěči), ewentuelnje tež jako rezultat asimilacije [*im garten*] → [*ingarten*]. Z toho wuchadza jara niska interferencna hódnota 1,3 % resp. 2,5 % (jeli so wone dwělomne pady sobu liča). Widzimy potajkim pola artikla wuraznu redukciju serbsko-němskeje interferency. Na druhim boku wězo wobkedžbujemy w přiběracej měrje interferencu w napřečiwnym směrje (přir. wo tym za hornjoserbsku wobchadnu rěč přitomnosće SCHOLZE 2008, s. 140–185; kwantitatiwne wuprajenja za korpus hornjoserbskich dialektnych tekstow z 1960tych lět podawa BAYER 2006, s. 111¹⁶). Pady falowanja definitneho artikla pola přepytowanych džěci móžemy w tutym konteksće jako indirektny pokaz na to hódnoćić, zo njeje so w serbsćinje dotal přesadził artikl, kiž by kompletnje po prawidłach němčiny fungował.

W Chróšćanskim materialu sym nimo toho tež wužiwanje indefinitneho artikla přepytowała: 166 padam korektneho wužiwanja formow *ein* abo *eine* steji 12 přikładow z falowacym indefinitnym artiklom napřečo – tež tu předleži ze 6,7 % jara niska prawdžepodobnosć interferency.

¹³ Wšitke dokłady namakaja so pola džěci ze serbskej swójbnej rěču.

¹⁴ Kontrolne sady pola Michałka: *Ja njejsym chwile měł sej ruce wumyć. – Ich hab niemals Zeit gehabt, Hände auswaschen. Ja sym zabyła durje začinić. – Ich habe vergessen, Türe zumachen. Wona je so bojala k lékařej hić. – Das Kind hat Angst gehabt zum Arzt gehen.*

¹⁵ Kontrolne sady pola Michałka: *Hanka ma džensa hižo zaso nowy klejd. – Hanka hat heute wieder neues Kleid. Moja sotra je dobra spěwarka. – Meine Schwester ist gute Sängerin. Ty sy dyrbjala woči začinić a hubu woćinić. – Du musst Augen zumachen und Mund aufmachen.*

¹⁶ BAYER zwěsća w přepytowanym korpusu prawdžepodobnosć 44 %, zo so definitny artikl wotpowědnje němskim distribuciskim prawidłam wužiwa.

2.5. Słowosłěd w pódlanskej sadže¹⁷

Wliw serbšćiny pokazuje so tu wosebje w tym, zo njejewi so finitny werb we wočakowanej poziciji na kóncu sady. Michałk zwěsći pola předšulskich džěci w Ra 1976 jako hódnotu interferency 33,3 %, pola šulskich džěci 30,3 %. W materialu z Cr 2007 sym 31 pódlanskich sadow naličiła, z nich mějachu 27 finitny werb wotpowědnje němškemu słowosłědej na kóncu sady. Jedna sada ma słowosłěd, kiž móžemy cyle jasnje wliwej serbšćiny připisać: (*weil hat sie nie den Vogel gefangen*, přir. hs. *dokelž njeje wona toho ptačka popadnyła*). Trójce sym wobkedźbowala finitny werb na druhim městnje, kaž normalnje we hłownej sadže, wšě tute sady pak zawjedu so z konjunkciju *weil* (*weil die wollte die schnappen*). Tu wšak wobkedźbujemy tež we wobchadneje rěči jednorěčnych Němcow husto tajki słowosłěd.¹⁸ Tuž njemóžemy tute pady jako wusnutk interferency ličić. Niska hódnota interferency (3,6 %) pokazuje, zo mamy tež tu pola Chróšćanskich probandow w léće 2007 wjele mjeńši wliw serbšćiny hač bě to 1976 w Radworju.

2.6. Přirunanje

We wšěch pjeć pozicijach, w kotrychž móžemy Radworske rezultaty z léta 1976 direktnje z Chróšćanskimi z léta 2007 přirunać, zwěsćamy potajkim jasnu tendencu woteběranja interferencneho wliwa serbšćiny na němčinu. Tole přitřechni samo za přirunanje ze šulskimi džěćimi, kotraž běchu hižo 1976 – zawěsće jako rezultat šulskeje wučby – wjele niše hódnoty interferency měli hač předšulske. Relatiwizuju wšak dyrbymy wobkedźbować, zo mamy za přenje tři zjawy z Chróšćic jenož jara mało materiala.

	Ra 1976 šulerjo		Ra 1976 pěstowarnja		Cr 2007 pěstowarnja	
	i : ni ¹⁹	IR	i : ni	IR	i : ni	IR
<i>dorthin</i> → <i>dort</i>	18 : 19	48,6 %	8 : 2	80,0 %	0 : 5	0,0 %
<i>prefigowany werb město njeprefigowaneho</i>	19 : 26	42,2 %	5 : 5	50,0 %	0 : 12	0,0 %
<i>infinitiw bjez zu</i>	7 : 30	18,9 %	6 : 3	66,7 %	0 : 4	0,0 %
<i>falowanje defin. artikla</i>	11 : 40	27,5 %	7 : 1	87,5 %	7 : 516	1,3 %
<i>słowosłěd w pódlanskej sadže</i>	10 : 23	30,3 %	3 : 6	33,3 %	1 : 27	3,6 %

tabela 1: Přehlad zjawow po MICHALK (1977)

¹⁷ Kontrolne sady pola Michałka: *Hdyž je wona k nam přišla, da je wona hnydom prajila: „Dobry dzeń“. – Wenn sie ist bei uns gekommen, da hat sie gesagt guten Tag. Mać je so woprašala, hač njecham jej pomhać wopłokować. – Mutter hat mich gefragt, ob ich will nicht mithelfen aufwaschen. Sy ty tón, kiž je tam padnył? – Bist du das Mädel, die ist hingefallen.*

¹⁸ Wo tym swědča wotpowědne rěčnokulturne publikacije, na př. SICK (2005, s. 157–160).

¹⁹ i = dokłady z interferencu, ni = dokłady bjez interferency

3. Pola MICHAŁKA (1968/1977) njewuhódnocěne zjawy interferency

Zo bychmy dóstali wobšěrniši wobraz wo interferency pola Chróšćanskich džěci w léće 2007, sym scěhowace dalše zjawy přepytowała, za kotraž sym dosahacu ličbu dokładow namakała:

- słowoslěd we hłownej sadže
- wopačne refleksiwa
- wopačny pomocny werb w formach perfekta
- genus substantiwow
- serbske słowa w němskim teksće
- asimilacija po spěwnosći
- wopačna kwalita wokalow *ö* a *ü*
- *i-* a *u-*diftongi w němskim teksće
- bilabialne *w*

Dokelž nimamy tu žane daty z Michałkoweju studijow z lětow 1968 a 1977, móžemy pola Chróšćanskich džěci zwěšćene hódnoty jenož z přerěznej hódnotu interferency za wšě přepytowane zjawy přirunować (MICHAŁK 1977, s. 23, přir. diagr. 1). Tuta ležeše za šulske džěci w léće 1966 pola 39,9 %, w léće 1976 jenož hišće pola 33,9 %. Za pěstowarnju zwěsći so 52,8 % (1966) resp. 72,0 % (1976). Najniše hódnoty docpě młodži po wuchodženju šule, pola staršich ludži zwěsći Michałk zaso sylnišu interferencu.

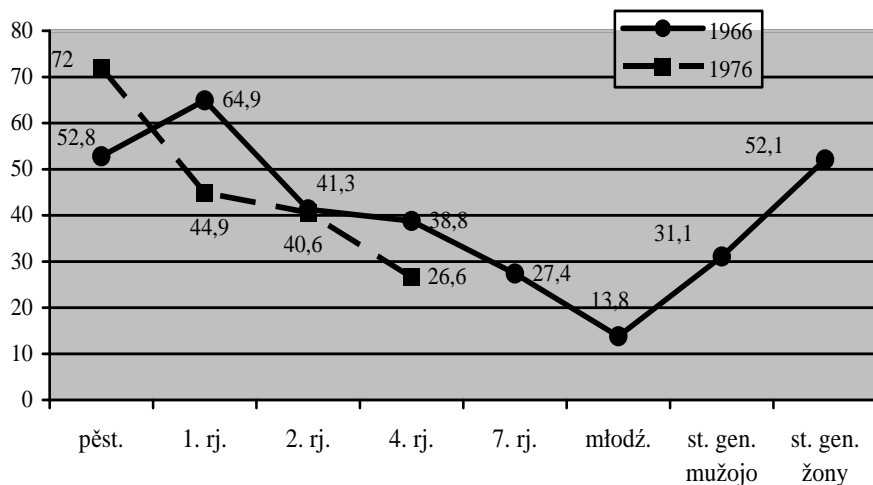

diagram 1: Hódnoty interferency po starobnych skupinach w MICHAŁK (1968/1977)

3.1. Syntaksa

3.1.1. Słowoslěd we hłownej sadže

W materialu z Cr 2007 namakamy 475 hłownych sadow, z kotrychž měješe wjetšina (464) prawidlowny słowoslěd, we 8 padach sym wotchilenja zwěsćiła, kotraž hodža so z paralelemi w serbšćinje wujasnić. Serbski wliw jako přičinu mamy w sadach, hdžež finitny werb cyle na kóncu steji, přir. *und dann die Miezekatze dort hoben weint* (a

potom ta kóčka tam horjeka płaka), da zwei Hasen sind (tam dwaj zajacaj staj), a sady z njedospólnym sadowym ramikom, na př. *der Opa hat auch die dem Pferd geben Wasser* (džěd je konjej dał wodu). Hódnota interferency leži pola 1,7 % a je z tym jara niska.

3.2. Morfologija

3.2.1. Wopačne refleksiwa

W přepytowanym materialu namakamy někotre njerefleksiwne němske werby, kotrež maja refleksiwne serbske wotpowědniki (na př. *lachen – so smjeć*) – přez interferencu wužiwa so w jednotliwych padach tež němski werb refleksiwnje, na př. *der Käfig macht sich auf* město *geht auf* (klětko so wočini), *der Vogel erschreckt sich* město *erschrickt* (ptačk so stróži), *der Vogel lacht sich die Katze aus* město *lacht aus* (ptačk so kóčce wusměje). Tabela pokazuje, kotre werby to potrjechi.

	njerefleksiwne	refleksiwne
<i>aufmachen/sich öffnen – so wočinić</i>	0	1 (<i>macht sich auf</i>)
<i>erschrecken – so stróžić</i>	3	14 (<i>erschreckt sich</i>)
<i>lachen – so smjeć</i>	10	0
<i>auslachen – so wusměć</i>	2	3 (<i>lacht sich aus</i>)
<i>schleichen – so wlaćić</i>	2	1 (<i>schleicht sich</i>)
<i>herumschleichen – so wlaćić</i>	0	1 (<i>schleicht sich rum</i>)
<i>spielen – so hrajkać²⁰</i>	50	0
dohromady	67	20

tabela 2: Refleksiwne werby

Napadne je, zo koncentruja so refleksiwne formy pola werba *erschrecken*, kotryž ma we wobchadneje němčinje tež refleksiwnu wariantu *sich erschrecken* (*erschreckt sich* město *erschrickt*). Tuž njedyrbja tute přikłady na kóždy pad rezultat interferency być. Zwěšćimy interferencnu hódnotu 23,0 %, hdyž wobkedźbujemy pady z werbom *erschrecken*, resp. 8,6 %, jeli to nječinimy. Zajimawe je, zo so pola najhušćišo wužiwaných werbow (*lachen, spielen*) scyła žane wopačne refleksiwa njejawja.

3.2.2. Wopačny pomocny werb w perfekće

W serbsčinje tworimy perfekt jenož z formami pomocneho werba *być* (na př. *sym šoť*), w němčinje pak jewitej so tu dwaj werbaj: *haben* a *sein* (*ich habe gespielt – ich bin gegangen*). Zmylki při distribuciji tuteju werbow móhli sej tež pola jednorěčnje abo dominantnje němskich džěci předstajeć, wliw serbsčiny však je w našim padže jara

²⁰ W spisownej rěči plaći pola tutoho werba za refleksiwny pronomen datiw jako norma, potajkim *sej hrajkać*. MEŠKANK (2009, s. 929) skedźbnja na to, zo so tutón werb pod wliwom němskeho njerefleksiwneho *spielen* tež w spisownej rěči druhdy njerefleksiwnje wužiwa (*a to smój hromadže hrajkatoj*). We wobchadneje rěči wužiwa so zwjetša w formje *so hrajkać* (přir. wotpowědne přikłady w MEŠKANK 2009, s. 714 a 929 kaž tež paralelne serbske teksty přepytowaných džěci z Cr 2007).

pravděpodobny.²¹ W přepytovaným materialu z Chrósćic sym 31 formow perfekta zwěsćila, 24 z nich měješe prawy pomocny werb (10 x *sein*, 14 x *haben*). W dvěmaj padomaj mamy *sein* město *haben* (*der Vogel ist sich erschreckt, der ist zu den Pferd ein bisschen Wasser gegeben*). To drje je direktna interferenca serbsčiny, hódnota interferency docpěje 12,5 %. Pjeć króć wužiwachu džěci *haben* město *sein* (*die Katze hat [...] auf die Mauer hinauf [...] gesprung*). Móžemy to wujasnić přez wopačne spowšitkownjenje němskeho pravidła, mamy tu potajkim jenož indirektnu interferencu, kwota zmylkow wučini 33,3 %. Dohromady zwěsćimy pola perfektowych formow interferencnu hódnotu 22,6 %.

3.3. Leksikaliske zjawy

3.3.1. Genus substantiwow

W přepytovaným materialu z Chrósćic sym namakała 37 substantiwow, kotrež maja w serbsčinje a němčinje rozdzělny genus. Tute substantiwy wužiwaja so dohromady 208 króć, ale jenož w 101 padže hodži so genus zwěsćić na formje kongruentneho artikla abo adjektiva. 44 króć je so při tym wopačny ród wužiwał, kotryž wotpowěduje tomu w serbsčinje²²: *der Auto*²³ (17) – serb. wobch. *awto* m; *der Kaninchen* (2) – *nukl* m; *der Karnickel* (7) – *nukl* m; *die Mädchen* (4) – *holca* f; *das Milch* (2) – *mloko* n; *der Pferd* (9) – *kón* m; *die Schmetterling* (2) – *mjetelčka* f; *die Schwamm* (1) – *hubica* f. Pokaza so, zo smy tu neuralgiski dypk namakali: Frekwencna hódnota je z 45,4 % poměrnje wysoka.

3.3.2. Serbske słowa w němskim teksće

W němskich swobodnych tekstach dorosćenych informantow, kotrychž staj Michałk a Protze 1961 za druhi zwjazk „Studien zur sprachlichen Interferenz“ (MICHALK/PROTZE 1974, s. 51) přepytowałoj, su požčonki a ad-hoc-narunanki ze serbsčiny skerje ředki zjaw.²⁴ Hinak bě to pola Radworskich předšulskich džěci 1976 – wone běchu jenička starobna skupina, pola kotrejež so wospjet tak mjenowany code-switching – přešaltowanje mjez rěčomaj – jewješe. Hižo pola šulskich džěci so to zhubi – 1976 zapisa Mi-

²¹ Tole wobkruća přirunanje z dominantnje němskimi džěcimi z pěstowarnjow w Budyšinje a Malešecach, kotrež je Jana Šolćina přepytowała. Tež jej so džakuju za přewostajenje nazběraných nahrawanjow a transkripcijow. W tekstach 16 džěci z mjenowaneju zarjadnišćow sym dohromady 33 formow perfekta naličila, 13 z pomocnym werbom *sein* a 20 z pomocnym werbom *haben*. Distribuciske zmylki při tym zwěsćila njejsym.

²² W dalšich štyrjoch padach njeje woleny genus ani w serbsčinje ani w němčinje korektny: *das Bank* (2); *die Hase* (1); *der Mädchen* (1). Njejsu so tu tež sobu ličili formy typa *die Lappe* – tute sym jako wróćopožčonku (Rückentlehnung) z němčiny interpretowała (10 padow).

²³ MICHALK (1963) podawa, zo so substantiw *awto* w serbskej ludowej rěči zwjetša jako maskulinum wužiwa. Tuta informacija wuchadza z materiala Serbskeho rěčneho atlasa (rěčny staw 1960tych lět, informanća ze staršeje generacije). SCHOLZE (2008, s. 108) tajki genus za džensnišu wobchadnu hornjoserbsčinu wjace njewobkedźbuje a podawa *awto* jako neutrum. Tež wot Ludmile Budarjoweje přepytowane džěci z Chrósćic wužiwaja w paralelných serbskich tekstach substantiw *awto* zasadnje jako neutrum. Dokłady za *Auto* (m) w materialu z Cr 2007 pak hodža so tež hinak wujasnić: Za němske neutra płaći nimale bjez wuwzaća pravidła, zo so jako maskulina do hornjoserbsčiny integruja. Tutón model (neutrum → maskulinum) móhł přez interferencu na němčinu wróćo skutkować.

²⁴ Samsne płaći za interferencne přepytowanje we Wochozach (MICHALK/PROTZE 1967, s. 29).

chałk pola nich jenički přikład za to. Tuž drje jedna so wo specifiski zjaw interferency w zažnej fazy přiswojenja rěče pod wuměnjnjenjemi dwurěčnosće – tutón so pod wliwom šulskeje wučby jara spěšnje zhubi. Tež w materialu z Chrósćic namakaja so wotpowědne přikłady požčowanja jednotlivych słowow, na př. *die will den Vogel schlappen* (serb. *šlapnyć*), *meine Kmótra*²⁵, *die hat Hühner*. Dohromady sym 22 padow namakała, přerěznje 1,29 za kóžde džěčo. Tola wobsteja individualnje jara wulke rozdžěle, štož rěči za interpretaciju jako fenomen wěsteje fazy rěčneho wuwica. Pola 5 džěci so požčonki ze serbsčiny scyła njewjewa, pola 10 džěci je jich po jeničkim přiładze, za to koncentruja so 12 požčonkow pola štyrjoch džěci. Někotre słowa so husćišo jewja: 10 króc *die Lappe* (*lapa*) město *der Lappen*, dwójce *die Murja* město *die Mauer*, trójce *Nuki*, *Nukl* město *Kaninchen*, *Karnickel*.

3.4. Fonetika

Za někotre fonetiske zjawy móžemy interferencu přiřunać z kwantitatiwnje wuhódnoceny datami, kotraž su w MICHALK/PROTZE (1974) wozjewjene. Wone pochadžeja wot 20-lětneje informantki z Radworja a wot dalšeje 23-lětneje informantki ze Sernjan, dyrbyja wšak so wězo dla starobneho rozdžěla z wěstej skedźbnosću wužiwać.²⁶ Tola wěmy, zo su młodži dorosceni runje ći, kotřiž maja hižo w 60tych a 70tych lětach najniše hódnoty interferency, niše hač w samsnej studiji přepytowani zastupjerjo srjedźneje a staršeje generacije. A tež pola Michałka (1968) běchu hódnoty interferency pola młodostnych, kiž běchu runje šulu wuchodžili, najniše. Fonetiske zjawy sym w Chróšćanskim materialu z časowych přičin jenož pola 12 džěci ze serbskej swójbnej rěču přepytowała (45:59 min).

3.4.1. Asimilacija po spěwnosći

Za serbske šumne konsonanty je spěwnosć relewantna kajkosć, kotraž móže samo wliw na předchadźacy konsonant wukonjeć (regresiwna asimilacija), štož w němčinje móžne njeje. W Chróšćanskim němskim materialu sym 401 pozicijow zwěšćila, kotraž bychu skladnosć za tajke zespěwnjenje skićili. W 52 padach so wone woprawdže zrealizowa, na př. [undan] *und dann*, [aɔv zi:] *auf sie*, [segzi:bn] *sechs, sieben*.²⁷ Zwěšćena hódnota interferency leži z tym pola 13,0 %. Za 20-lětnu Radworčanku njeregistrujetaj Michałk a Protze (MICHALK/PROTZE 1974) (IR = 0,0 %) ani jeničkeho pada, za 23-lětnu ze Sernjan zwěšćitaj interferencu w 15,0 % z móžnych pozicijow. Interferencna hódnota za Cr 2007 wopokazuje so w tutym konteksće jako poměrnje niska, za runje mjenowanu Radworčanku dyrbi so wobkedźbować, zo měješe wona jako stenotypistka w Budyšinje dosć intensiwny kontakt ze spisownej němčinu.

3.4.2. Wopačna kwalita wokalow *ö* a *ü*

Němskej wokalaj *ö* a *ü* [ø], [ø:] resp. [y:], [y] nimatej w serbskim zwukowym systemje wotpowědnika, pod wliwom interferency móža so město nich zjewić podobne serbske

²⁵ Dokłady *die Wowka*, *der Džěd* (wobaj pola džěscow ze serbskej a němskej swójbnej rěču), *die Kmótra* su so wot probandow ewentalnje w zmysle wosobowych mjenow wužiwać móhli.

²⁶ Nahrawało je so 14. 4. resp. 21. 7. 1961.

²⁷ Najhusćišo (44 padow) jedna so wo sekwency typa *und* + leksem z nazwukowym *d* (*und dann*, *und die*, *und der*, *und dort* atd.).

wokale, w materialu z Chróšćic mamy za to přikłady [fe:g̊] *Vögel*, [hi:nɔɾ] *Hühner*, [fɪmf] *fünf*. Dohromady sym namakała 14 króć *ö* (krótke abo dołhe) – 3 z nich njewotpowědowachu normje, tola wone wustupuja wšě pola samsneho džěsća (IR = 21,4 %). Z dohromady 35 *ü*-zwukow su so 5 jako [i:] abo [ɪ] wurjekowali, štož potrjechi štyri džěći (IR = 14,3 %). Za 20-lětnu Radworčanku w MICHALK/PROTZE (1974) sym we wozjewjenym teksće zwěsćiła wjele wyše hódnoty: wot 19 *ö*-zwukow realizuja so 10 jako [e:] resp. [ɛ] (IR = 52,6 %), wot 23 *ü*-zwukow njebě ani jedyn po němskej normje wurjekowany (IR = 100,0 %). Tutón zjaw interferency je so potajkim pola Chróšćanskich předšulskich džěći wuraznje zredukował.

3.4.3. *i*- a *u*-diftongi w němskim teksće

Diftongaj /*ei*/ bzw. /*au*/ so w němčinje hinak realizujetej hač serbske *aj* resp. *aw*. Chróšćanscy probandža wurjekowachu tutej němskej diftongaj přewažnje wotpowědnje němskej normje jako *aɛ* bzw. *aɔ*. Jenož trójce sym zwěsćiła wurjekowanje kaž serbske *aj*, a to přeco w kombinaciji z bilabialnym *ɥ*: [*ɥaɪnte*], [*ɥaɪnt*]). Prawdžepodobnosť interferency leži z tym pola dohromady 265 *ei*-diftongow pola snadneho 1,1 %. Diftong /*au*/ so w materialu zasadnje wotpowědnje němskej normje realizuje. MICHALK/PROTZE (1974, s. 40 sc.) zwěsćištaj 1961 pola přepytowaneju młodeju žonow z Radworja a Ser-njan za *ei* interferencu w 14,3 % resp. 13,6 % padow, diftong *au* tež wonej přeco wotpowědnje němskej normje wurjekowašej. Z tym leža hódnoty za Chróšćanske džěći 2007 zaso wjele niže hač te za młodej dorosćenej w lěće 1961.

3.4.4. Bilabialne *w*

Zwuk *w* wurjekuje so w serbsčinje po normje jako bilabialny zwuk. W němčinje artikuluje so labiodentalne *w*. W Chróšćanskim materialu z lěta 2007 sym naličiła 156 přikładow za *w*. 93 króć so wone kaž w serbsčinje bilabialnje wurjekowaše, kwota interferency leži z tym pola 59,6 %. To je ze wšěch přepytowanych zjawow interferency pola Chróšćanskich džěći najwyša hódnota – wona je tež wjele wyša hač pola 20-lětnje Radworčanki w přepytowanju MICHALK/PROTZE (1974). Wona bě ze 139 přikładow za *w* jenož 9 bilabialnje wurjekowała (IR = 6,3 %). Starši informanća w tutym přepytowanju wurjekowachu porno tomu nimale bjez wuwzaća bilabialne *w*.²⁸ Bilabialne *w* w němskim teksće je z tym w přepytowanym materialu z Chróšćic najmarkantniši fonetiski zjaw interferency. Podobnje kaž pola serbskich požčonkow pak sym zwěsćiła wulke rozdžěle mjez jednotliwymi džěćimi.²⁹

²⁸ Kaž hižo pola *ü*- a *ö*-zwukow sym tute hódnoty z přepytowanjom wozjewjeneje transkripcije sama zwěsćiła, dokelž MICHALK/PROTZE (1974) tu žane kwantitatiwne informacije njepodawataj.

²⁹ Naspomnjenja hódne je, zo tři džěći ze serbskej a němskej swójbnej rěču scyła žane bilabialne *w* w němčinje njewurjekowachu, štwórt z tuteje skupiny docpě poměrnje nisku hódnotu 15,4 %.

3.5. Přirunanje

Hdyž přirunujemy zwěsćene zjawy interferency pola Chróšćanskich džěci před zastupom do šule w materialu z lěta 2007 z rezultatami, kotrež je Michalk 1961 pola młodeju žonow w Radworju a Sernjanach resp. 1976 pola předšulskich a šulskich džěci zwěsćit, pokaza so scěhowace:

	Cr 2007		Radwor/Sernjany 1961
	ni : i	IR	IR
syntaksa			
słowoslěd we hłownej sadže	467 : 8	1,7 %	– ³⁰
morfologija			
wopačne refleksiwa	67 (64) : 20 (6)	23,0 % (8,6 %)	–
wopačny pomocny werb w perfekće	24 : 7	22,6 %	0,0 %
leksika			
genus substantiwow	53 : 44	45,4 %	–
serb. słowa w ně. teksće	3915 : 22	0,6 %	(0,0 %)
fonetika			
asimilacija po spěwnosći	349 : 52	13,0 %	0,0 %–15,0 %
wopačna kwalita wokala <i>ö</i>	11 : 3	21,4 %	52,6 %
wopačna kwalita wokala <i>ü</i>	30 : 5	14,3 %	100,0 %
i-diftongi w ně. teksće	262 : 3	1,1 %	13,6 %–14,6 %
u-diftongi w ně. teksće	210 : 0	0,0 %	0,0 %
bilabialne <i>w</i>	63 : 93	59,6 %	6,3 %

tabela 3: Přehlad zjawow přidatnje k MICHALK (1977)

Wšitke hódnoty za Chróšćanske předšulske džěci z lěta 2007 leža niže hač přerězne hódnoty interferency za Radworske předšulske džěci 1976 resp. 1966 (1976: 72,0 %, 1966: 52,8 %). Z wuwzaćom bilabialneho wurjekowanja *w* a zmylkow w genusu substantiwow plaći to samo za přirunanje ze šulskimi džěćimi (1976: 33,9 %, 1966: 39,9 %). We wobłuku přepytowanych fonetiskich zjawow pokaza so, zo mamy pola Chróšćanskich džěci 2007 we wjetšinje padow tež mjenje interferency hač bě to 1961 pola přepytowaneju młodeju žonow z Radworja a Sernjan (a to po wuchodźenju šule a při powołanskej praksy z němskorěčnym podźěлом komunikacije).

Někotre z přepytowanych zjawow su najskejše specifiske za starobje wotpowědowacu fazu přiswojenja rěče. Tole plaći za zmylki při pomocnym werbje w perfekće (*sein* abo *haben*) a za wužiwanje požčonkow ze serbsčiny w němskim teksće.

³⁰ Pola MICHALK/PROTZE (1974) bjez kwantifikacije.

4. Konkluzije

Při přirunowanju interferencnych studijow we Wochozach a Radworju zwěsćitaj MI-CHALK/PROTZE (1974, s. 11):

„In Nochten kann an den Vertretern dreier Altersstufen der Übergang von einer ziemlich komplexen deutsch-sorbischen Zweisprachigkeit zur deutschen Einsprachigkeit beobachtet werden (der [jüngste] Sprecher J beherrscht das Sorbische nur noch in sehr geringem Maße). In Radibor dagegen kann von einer deutschen Einsprachigkeit der jungen Generation noch nicht die Rede sein. Hier erkennt man eine Entwicklung von einer komplexen zu einer koordinierten deutsch-sorbischen Zweisprachigkeit.“

Wobkedźbowanja pola Chróšćanskich předšulskich džěci pokazuja, zo je so typ dwurěčnosće, kotryž bě Michałk 1976 w Radworju wobkedźbował, w poslednich třoch lětdžesatkach w katolskim teritoriju etablěrował a dale wuwił. Při tym pak docpěja džěci staw dosć derje koordinowaneje dwurěčnosće přeco zašo, zwěsćamy hižo před zastupom do šule wjele mjenje zjawow serbskeho wliwa na němčinu, hač bě to před 30 lětami samo hišće za šulske džěci typiske. SCHOLZE (2008, s. 35) skedźbnja na to, zo su znajomosće němčiny pola džěci samo w přirunanju ze stawom před 10–15 lětami lěpše. Wo swojich informantach w lětach 2003–2006 (běchu to tehdy 15–30-lětni) praji, zo su před zastupom do šule jenož słabe, a zwjetša pasiwne znajomosće němčiny měli. Druha strona medalje wšak je, zo přiběraja jara sylnje wliwy němčiny na serbsku rěčnu praksu³¹, zdžěla njedocpěja šulerjo po wuchodženju šule ani dospołnu aktiwnu spisownorěčnu kompetencu w serbsćinje. Příkladina za to je na jednej stronje dalši přirost róle němčiny tež w tajkich wsach, hdžež serbskorěčna ludnosć hišće přewažuje.³² Na tym ma z wěstosću rosćaca róla elektroniskich medijow swój podžěl, w kotrychž ma serbsćina jenož marginalny podžěl. Na druhej stronje drje je tež hižo pola staršiskeje generacije Chróšćanskich probandow z lěta 2007 serbski wliw na němčinu hižo slabši hač hišće před 30 lětami. Nimo toho je so na próstwy staršich w Chróšćanskej a Ralbičanskej pěstowarni zawjedła pođnjowska zaběra ze specielnje za to přistajenej „němskej četu“ – w spisownej němčinje. Tuž njetrjebamy so džiwać, zo hraje pola přepytowanych džěci lokalny pođdialekt Neulausitzisch³³ lědma hišće rólu. Jewi so tež poměrnyje mało zjawow hornjosakskeje wobchadneje rěče, skerje wužiwaya džěci spisownorěčne formy. Moja wuchadna hypoteza wo pokročowanju tendency spadowanja serbsko-němskeje interferency hač do přitomosće hodži so z materialom, nazběranym wot Ludmile Budarjowej w Chróšćicach, wobkrućić. Njedziwajcy toho ma nadrobne wopisanje wustupowacych interferencnych zjawow, diferencowanych po jich aktualnej hustosći, wulki praktiski wuznam. Wone móže sluzić jako wuchadzišćo, kak móže so šulska wučba němčiny specifiskim potrebam dwurěčnych serbskich džěci přiměrić a efektiwizować. Analogny nadawk pak bych tež widžala za wobkedźbowanje němskorěčnych wliwow na serbsćinu we wučbje serbsćiny.

³¹ Přir. na př. SCHOLZE (2008) w jeje přepytowanju rěče młodostnych a młodych dorosćenych – za předšulske džěci wotpowědne přepytowanja hišće faluja.

³² Měrcin Wałda podawa w swojej demografiskej studiji za Chróšćicy 84,4 % serbskorěčnych wobydlerjow (WALDE 2004, s. 10).

³³ Wo zapřijeću Neulausitzisch přir. BECKER (1939).

Skrótsenki

IR	rata interferency
i	dokład z interferencu
ni	dokład bjez interferency
Cr 2007	Chrósćicy 2007
Ra 1966	Radwor 1966
Ra 1976	Radwor 1976
pěst.	pěstowarnja
rj.	rjadownja
młodź.	młodźina
st. gen.	stara generacija

Literatura

- BAYER, MARKUS (2006): Sprachkontakt deutsch-slavisch. Eine kontrastive Interferenzstudie am Beispiel des Ober- und Niedersorbischen, Kärntnerslovenischen und Burgenlandkroatischen, Frankfurt (Berliner Slavistische Arbeiten; 28)
- BECKER, HORST (1939): Sächsische Mundartenkunde. Entstehung, Geschichte und Lautstand der Mundarten Sachsens und Nordböhmens, Dresden
- BREU, WALTER & SCHOLZE, LENKA (2006): Sprachkontakt und Syntax. Zur Position des Verbs im modernen Obersorbischen, w: BERGER, TILMAN et al. (wud.), Slavistische Linguistik 2004/2005: Referate des XXX. Konstanzer Slavistischen Arbeitstreffens, Klagenfurt 13.–17. 9. 2004 und Referate des XXXI. Konstanzer Slavistischen Arbeitstreffens, Freudenstadt 19.–23. 9. 2005, München, s. 41–88
- BREU, WALTER (2008): Развитие систем артиклей в славянских микроязыках в абсолютном языковом контакте, w: КЕМПГЕН, SEBASTIAN et al. (wud.), Deutsche Beiträge zum 14. Internationalen Slavistenkongress in Ohrid 2008, München, s. 75–88
- BRONISCH, CHRISTIAN WILHELM (1862): Grundzüge der deutschen Mundart, welche inmitten der sorbischen Bevölkerung und Sprache in der Niederlausitz und in den nördlichen Theilen der Oberlausitz gesprochen wird, w: Neues Lausitzisches Magazin 39, s. 108–135
- BUDAR, LUDMILA (2008): Aneignung der sorbischen und deutschen Sprache in sorbischen Kindertagesstätten des Sorbischen Schulvereins, w: KAULFÜRSTOWA, JADWIGA (Hrsg.), Das WITAJ-Projekt in Kindertagesstätten im Freistaat Sachsen – Zwischenbilanz und Ausblick in die Zukunft. Fachtagung am 20. September 2008 in ZeiBig, Bautzen, s. 63–79
- BUDARJOWA, LUDMILA & ŠOŁĆINA, JANA (2005): Wuwiće serbsko-němskeje dwurěčnosće pola předšulskich dźěci – metody přepytowanja a přenje wuslědki, w: Rozhlad 55, 9/10, s. 349–359
- BUDARJOWA, LUDMILA (Hrsg.) (2008): 10 lět modelowy projekt Witaj. Jubilejne wudaće. 10 Jahre Modellprojekt Witaj. Jubiläumsausgabe, Bautzen (download: <http://www.sorbischer-schulverein.de> → pod menijowym dypkom WITAJ)
- MEŠKANK, TIMO (2009): Aussagenstruktur im Sorbischen. Untersuchungen zur Syntax und Satzsemantik, Bd. 1–2, Hamburg
- MICHAŁK, FRIDO (1965a): Wliw serbsčiny na wurjekowanje němskich zwukow, w: Serbska šula 18, s. 481–486

- MICHALK, FRIDO (1963): Wo změnje genusa při přejimanju substantiwow z němčiny do serbšćiny, w: *Lětopis A* 10/1, s. 154–161
- MICHALK, FRIDO (1965b): Wliw serbšćiny na leksiku a morfologiju němčiny we Łužicy, w: *Serbska šula* 18, s. 665–671
- MICHALK, FRIDO (1965c): Wliw serbšćiny na syntaksu němčiny we Łužicy, w: *Serbska šula* 18, s. 711–718
- MICHALK, SIEGFRIED & PROTZE, HELMUT (1967): Studien zur sprachlichen Interferenz I. Deutsch-sorbische Dialekttexte aus Nochten, Kreis Weißwasser, Bautzen
- MICHALK, SIEGFRIED & PROTZE, HELMUT (1974): Studien zur sprachlichen Interferenz II. Deutsch-sorbische Dialekttexte aus Radibor, Kreis Bautzen, Bautzen
- MICHALK, SIEGFRIED (1968): Přinošk ke kwantifikaciji rěčneje interferency, w: FASSKE, HELMUT & LÖTZSCH, RONALD (red.), *Beiträge zur sorbischen Sprachwissenschaft*, Bautzen, s. 94–105
- MICHALK, SIEGFRIED (1977): Beitrag zur Quantifizierung der Interferenz. Intervallstudie, w: *Zeitschrift für Slawistik* 22, s. 21–27
- SCHOLZE, LENKA (2008): Das grammatische System der obersorbischen Umgangssprache im Sprachkontakt, Bautzen (*Schriften des Sorbischen Instituts*; 45)
- SCHULZ, JANA (2008): Untersuchungsergebnisse zu Sprachkenntnissen der Kinder in WITAJ-Kindertagesstätten und der Kinder in WITAJ-Gruppen, w: KAULFÜRSTOWA, JADWIGA (Hrsg.), *Das WITAJ-Projekt in Kindertagesstätten im Freistaat Sachsen – Zwischenbilanz und Ausblick in die Zukunft*. Fachtagung am 20. September 2008 in Zeiřig, Bautzen, s. 63–79
- SICK, BASTIAN (2005): *Der Dativ ist dem Genitiv sein Tod. Neues aus dem Irrgarten der deutschen Sprache*. Folge 2, Köln
- ŠOŁĆINA, JANA (2008): Konstruktiwizm a přiswojenje serbšćiny abo kak reagować na wuprajenja typa „jen kanikelk (...) běži weg“, w: *Serbska šula* 61, s. 114–116
- WALDE, MARTIN (2004): Demographisch-statistische Betrachtungen im Oberlausitzer Gemeindeverband „Am Klosterwasser“, w: *Lětopis* 51/1, s. 3–27.